

JOANNA KOWALCZYK, PIOTR ZBRÓG

Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce

DYCHOTOMIA KONCEPTUALIZACJI ŚWIATA W DISKURSIE INSTYTUCJONALNYM

Słowa kluczowe: dyskurs funkcjonalny, dyskurs instytucjonalny, konceptualizacja, werbalizacja, językowy obraz świata.

STRESZCZENIE

Artykuł porusza kwestie dotyczące sposobów ujmowania rzeczywistości przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych interlokutorów w obszarze zinstytucjonalizowanego dyskursu funkcjonalnego. Przyczynkiem do podjęcia analiz stała się obserwacja dychotomii językowych obrazów świata¹ zawodowych i zwykłych uczestników interakcji. Celem artykułu jest wyodrębnienie i deskrypcja różnic w sposobach postrzegania i opisywania rzeczywistości wśród aktantów dyskursu instytucjonalnego. W wyniku oglądu stosowanych w wypowiedziach jednostek nominatywnych i ciągów werbalnych ustalono, że funkcjonalność komunikacji instytucjonalnej opiera się na transponowaniu pojęć pierwotnych w koncepty wtórne. W procesie transpozycji dochodzi do rekonstrukcji znaczeń i statusów podmiotów i przedmiotów dyskursu. Metodologiczną podstawę podjętych analiz zbudowały założenia pragmatyzmu sprzężone z prakseologicznym paradygmatem sprawnego działania.

1. WSTĘP

W dobie płynnej nowoczesności i zacierających się granic między faktem a abstrakcją sposób kształtowania obrazu świata społeczeństw został uzależniony od zunifikowanych czynników kulturowo-cywilizacyjnych. Dodatkowym determinantem stało się ukonstytuowanie relatywizmu trwałości paradygmatów, a nawet założeń dogmatycznych. Powszechnie obowiązujące zasady postępowania nabierają cech prowizorycznych wartości i statusów, *a priori* obarczonych ryzykiem tymczasowości. W przestrzeni zorganizowanej na takich fundamentach podmiotowość ma szansę zaistnieć, jeżeli zostanie przyporządkowana do odpowiedniej kategorii. Budowanie świata wewnętrznego i interpretowanie zewnętrznego przez pryzmat własnych doświadczeń, a także zbiorowych stereotypów, przekonań, wierzeń i światopoglądów przekłada się również na sposób konceptualizowania rzeczywistości.

---

¹ Autorzy zdecydowali się na używanie terminu *językowy obraz świata* (por. m.in. Bartmiński 2007), a nie *dyskursywny obraz świata* (por. m.in. Czachur 2011) czy *reprezentacja społeczna* (por. Moscovici 2001), ponieważ koncepcja JOS okazała się najbliższa pod względem przydatności metodologicznej jako utrwalony i niewymagający uzgodnienia znaczeń stały składnik percepcji.

W niniejszym artykule przedmiotem rozważań uczyniono modele kognitywnego (poznawczego) zamykania rzeczywistości w znakach mownych. Badaniem objęto relacje funkcjonalne umożliwiające czynnym uczestnikom dyskursu realne (faktyczne/rzeczywiste) kształtowanie światów zewnętrznych. Zakres oglądu został ograniczony do schematów recepcji rzeczywistości i sposobów werbalizowania informacji w komunikowaniu o charakterze zinstytucjonalizowanym (publicznym). Materiał źródłowy wykorzystany do niniejszego opracowania uwzględniał ustne i pisemne wypowiedzi zarówno zawodowych, jak i nieprzygotowanych merytorycznie, kompetencyjnie i językowo uczestników dyskursu. Wzięto zatem pod uwagę teksty, których autorami byli profesjonalni przedstawiciele instytucji (np. banków) i organów władzy publicznej (np. urzędów, sądów) oraz teksty autorstwa obywateli kierowane do tych podmiotów. Taki sposób doboru materiału badawczego był podyktowany tym, że do dokonania pełnego oglądu wymagane było uwzględnienie faktu, że komunikacja zinstytucjonalizowana może odbywać się na różnych (rozbieżnych) poziomach stylu wypowiedzi. Ze względu na zakres opracowania nie selekcjonowano tekstów pod względem ich skuteczności komunikacyjnej – głównym obiektem zainteresowania uczyniono bowiem sposób werbalizowania informacji, a nie ich skuteczność procesową.

Celem artykułu jest wskazanie i eksplikacja przyczyn, celów i skutków dokonywania intuicyjnych oraz modelowych aktów semiozy w dyskursach funkcjonalnych. W analizowanych typach interakcji percepcja uczestnika komunikacji została uzależniona od roli społecznej, jaką aktualnie przyjmował, dlatego też w opracowaniu uwaga została skoncentrowana na tym, w jaki sposób i w jakich okolicznościach dochodzi do powielania lub zmiany sposobów konceptualizacji rzeczywistości przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych aktantów.

Metodologiczną podstawą przeprowadzonego oglądu stały się systemowe założenia pragmatyzmu oraz prakseologiczny paradygmat sprawnego działania, pozwalające na dokonanie kontekstowej weryfikacji cech przedmiotu opracowania. Przyjęte kryteria badawcze umożliwiły również efektywne określenie roli wyspecyfikowanych, prawnie adekwatnych bytów abstrakcyjnych (pojęć) w ramach zorganizowanej rzeczywistości społecznej.

2. Dyskurs funkcjonalny jako semiotyczna przestrzeń interakcji instytucjonalnych

Z pragmatycznego punktu widzenia w ramach obszaru komunikacji funkcjonalnej

uprzywilejowane są dwa składniki: społeczno-sytuacyjny oraz podmiotowo-ideologiczny, „zamknięte” odpowiednio w pojęciach szeroko rozumianego kulturowego kontekstu oraz punktu widzenia i warunkowanej przez niego wizji świata (Witosz 2012: 68).

Zatem czynnik użytkowy determinuje zachowanie podmiotu i sam jest przez ten podmiot determinowany. W zależności od założeń każdego z obszarów aktywności spo-

leczej aktant albo samodzielnie kreuje konteksty, ustanawia konwencje, wybiera środki działania, albo podlega obowiązującym normom, wartościom czy regułom zachowania, właściwym dla poszczególnych wspólnot. Dyskurs funkcjonalny na gruncie niniejszego opracowania został potraktowany jako konwencjonalna przestrzeń wchodzenia w relacje komunikacyjne o charakterze celowo-skutkowym. Z kolei główny obiekt analizy – dyskurs zinstytucjonalizowanego regulowania rzeczywistości społecznej – uznano za jego podkategorię, cechującą się imperatywnością przestrzegania ogólnie ustanowionych reguł postępowania. W tym wypadku użytkowość podejmowanych przez interlokutorów działań opierała się na ustanowieniu relacji adekwatności aktów semiozy względem kontekstu. Ustalenie znaczeń i statusów osób, obiektów czy zdarzeń to pierwszy etap instytucjonalizowania czynności dyskursywnych. Na tym poziomie wszystkie komponenty kontekstu „mogą podlegać procesom dekontekstualizacji (oderwania od kontekstu pierwotnego) i następnie rekontekstualizacji, umieszczenia w nowym kontekście” (Bielecka-Prus 2012: 21). W wyniku procesów dostosowywania elementów interakcji do założeń pola dyskursywnego dochodziło do konceptualnej transpozycji funkcji podmiotów i przedmiotów komunikacji. Funkcjonalność pierwotną zastąpiono funkcjonalnością specjalistyczną, werbalizację potoczną – właściwą terminologią, a koncepty powszechne zostały wyparte przez pojęcia szczególne (np. dom vs. nieruchomości mieszkalna; dziecko vs. małoletni; lewa ręka vs. lewa kończyna górna itd.).

2.1. Dyskursywna funkcjonalność w państwie prawa

W zinstytucjonalizowanym dyskursie użytkowym konieczność dokonywania ciągłego adaptowania funkcjonalności podmiotów i przedmiotów komunikacji do aktualnego kontekstu wynika z ustrojowych założeń determinujących sposób, przyczyny, cele i skutki wchodzenia w interakcje. Imperatywność zachowania przyjętej konwencji stanowi immanentny komponent dyskursu. Akty komunikacyjne opierają się na przedłożonej przez akty normatywne formie (wymogi gatunkowe) i treści (ograniczone pole semantyczne). Z tego powodu podmiotom wchodzącym w interakcje przypisywane są konkretne role, aktualizowane *hic et nunc* statusy, a przedmioty podlegają kategoryzowaniu zgodnie z algorytmem relewancji prawnej. Prawna celowość przyporządkowania klasowego w tym wypadku wiąże się z ograniczaniem dowolności interpretacyjnej, zagwarantowaniem skuteczności procesu komunikacji, a także możliwością antycypowania przebiegu ciągów interakcyjnych i przewidywania możliwych rezultatów. Standaryzacja podmiotowa, przedmiotowa, akcyjna i skutkowa ukonstytuowała istotę funkcjonalności dyskursu zinstytucjonalizowanego. Nie mniej ważnym elementem struktury jest refleksyjność (świadomość następstw) w podejmowaniu działań jako niezbędny warunek efektywnej komunikacji. Owa refleksyjność

polega nie tylko na nieustannym procesie interpretacji działań symbolicznych przez uczestników, ale także na budowaniu kontekstu w taki sposób, że kolejno pojawiające się wypowiedzi stają się kontekstem dla następnych. Kontekst wpływa na przebieg i treść komunikacji, ale jest także wytworem tego procesu [...] (Bielecka-Prus 2015: 103–104).

Zrozumienie i akceptowanie funkcjonalności narzędzia regulacji i wpływu, jakim jest prawo, umożliwia członkom społeczeństwa obywatelskiego włączenie się do budowania wspólnotowych dóbr i osiąganie osobistych korzyści z umiejętności zastosowania odpowiednich przepisów w sytuacjach rzeczywistych. Połączenie obu celów należało uznać za miernik skuteczności państwa o strukturze demokratycznej, które z jednej strony dąży do zachowania porządku publicznego (sprawności struktur państwowych), a z drugiej – do utrzymania ładu społecznego. Ustalenie, implementowanie, a w konsekwencji przestrzeganie powszechnie obowiązujących reguł działania komunikacyjnego w ramach dyskursu instytucjonalnego stało się więc formą socjalizacji zachowania publicznego (oficjalnego) ze względu na utrwalony w świadomości członków wspólnoty obraz świata i przyjęte normy kulturowo-cywilizacyjne (Kowalczyk 2017: 41).

3. OBRAZ ŚWIATA A KONCEPTUALIZACJA RZECZYWISTOŚCI

Sposób manifestowania własnego stanowiska i obserwacji, wyrażenie ocen i wartościowanie są wynikiem odniesienia wiedzy, doświadczenia oraz przekonań kulturowo-cywilizacyjnych do przedmiotu deskrypcji² ze świata pozajęzykowego. Zastosowane formy budowania tekstu mogą zmieniać się w zależności od aktualnej interpretacji okoliczności i dynamicznej struktury kontekstu. Jednakże fundament proveniencji kształtowania treści w każdym wypadku opiera się na konfrontacji rzeczywistości z obrazem świata użytkownika języka. Podmioty i przedmioty opisu, warunki oraz okoliczności istnieją bowiem tylko w takiej postaci, jaką dopuści interpretujący. Tekst, zdarzenie czy sytuacja znaczą tyle, ile treści, wartości i cech przypisze im podmiot dyskursywny. Przywołując twierdzenie M. Kopińskiej, można powiedzieć, że „w całym tym procesie chodzi o przeobrażenie świata doświadczanego w świat duchowo-pojęciowy, które jest ściśle uwarunkowane przez kulturę” (Kopińska 2009: 59). Konceptualizacja rzeczywistości jest zatem wtórna względem obrazu świata intuicyjnie modelującego zachowanie i odczucia dodatkowo modyfikowane przez kontekst. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmujemy, że obraz świata to

model świata, [...] obraz, czy też ujęcie, rezultat procesu i sposobu poznania – czyli [...] określona klasyfikacja i hierarchizacja (uporządkowanie) świata, a zarazem jego interpretacja [...] (Anusiewicz 1999: 263).

Należy dodać, że sposób poznawania i konceptualizowania rzeczywistości w odniesieniu do obrazu świata ma dwie podstawy: świadomą i nieświadomą. Z jednej strony

² Termin *deskrypcja* w kontekście analizowanego dyskursu rozumiemy jako proces dopasowywania werbalnego odpowiednika do konceptu, będącego przedmiotem recepcji.

obraz świata jest wynikiem bezrefleksyjnej i potocznej stereotypizacji i przyswajania (interioryzacji), z drugiej – efektem wypracowanych wartości (świadomej decyzji). Jako społecznie ugruntowana reprezentacja rzeczywistości determinuje również werbalne przejawy postrzegania świata, tj. *językowy obraz świata* (por. Bartmiński 2007). Dopuszcza lub wyklucza niektóre jednostki językowe w ramach konkretnej konwencji lub reguluje ich natężenie. Wymaga dostosowania stylu do sytuacji mownej. Konotuje z realiami historycznymi, tradycyjnymi, obyczajowymi czy ustrojowymi. Z tego powodu uznajemy, że obraz świata jest rodzajem kulturowego nacechowania sposobu dokonywania konceptualizacji rzeczywistości przez użytkowników należących do jednej wspólnoty, grupy społecznej, wiekowej czy zawodowej.

W zinstytucjonalizowanym dyskursie funkcjonalnym reprezentacja świata i językowy obraz świata jako komponenty interakcji kreują relacje dyskursywne (przypisują atrybuty) i mogą mieć realny wpływ na skuteczność komunikacyjną. Jakość komunikacji wiąże się z efektem skonfrontowania reprezentacji świata aktantów i sposobu językowego ujmowania rzeczywistości przez każdego z nich. Proces uzgadniania wspólnego znaczenia znaków symbolicznych zostaje utrudniony jednak przez samą specyfikę budowania komunikatów w dyskursie użytkowym. Nomenklatura zawierająca sformułowania specjalistyczne oraz wyspecyfikowane zakresy treściowe wprowadzają czynnik utrudniający zachowanie jednorodności w sposobach kategoryzowania świata, szczególnie między profesjonalnymi i nieprofesjonalnymi uczestnikami interakcji. Dokonany na potrzeby niniejszego opracowania ogląd dał podstawę do stwierdzenia, że rozbieżność w interpretowaniu rzeczywistości przejawia się zarówno w dysonansie kognitywnym, jak i terminologicznym. Konsekwencją określonego nazywania podmiotów lub/i przedmiotów dyskursu jest przypisywanie im konkretnego statusu i konkretnych atrybutów przy jednoczesnym redukowaniu znaczenia innych ról społecznych i cech. Zastąpienie statusu potocznego statusem prawnym powoduje readaptację podstawowej funkcji osób i rzeczy.

3.1. Językowy obraz świata a werbalizacja pojęć

G. Lakoff i M. Johnson pisali, że „większa część naszego codziennego systemu pojęciowego ma naturę metafor [...] metafory kształtują nasze postrzeganie, myślenie i działanie” (Lakoff, Johnson 1988: 26). W komunikacji powszedniej, zbudowanej na ogólnej odmianie języka, metafora pełni rolę przybliżenia skomplikowanej siatki pojęciowej składającej się na wypowiedź. W trakcie przeprowadzonego oglądu ustalono, że w dyskursach funkcjonalnych owa metaforyczność przybiera postać nadawania statusu podmiotom i przedmiotom opisu i interakcji. Zatem charakter przenośny w tym wypadku dotyczył dokonywania transpozycji jednostek ogólnych w jednostki szczególne jako aktu symbolicznego (por. Austin 1993), realnie oddziałującego na rzeczywistość. Sposób recepcji świata determinował również formę werbalnego ujmowania pojęć. Zwykły użytkownik języka posiada inny zasób narzędzi leksykalnych niż profesjonalny, przygotowany zawodowo, uczestnik dyskursu instytucjonalnego. Objętość

bazy terminologicznej stanowiła więc nie tylko podstawę kompetencji językowej, ale przekładała się na kompetencję komunikacyjną. Znajomość (lub nieznajomość), właściwej dla konkretnego obszaru dyskursywnego, nomenklatury wiązała się z dywergencją potocznego i specjalistycznego obrazu świata. Brak zbieżności językowego ujmowania rzeczywistości pomiędzy aktantami powodował dysonans komunikacyjny, w skrajnych wypadkach skutkujący antagonizmem poznawczym – nawet jeżeli desygnat deskrypcji był ten sam (np. Jan Kowalski), to nie był taki sam (mąż, ojciec, oskarżony, pozwany itd.). Sposób deskrypcji świata przez osoby nieposiadające przygotowania merytorycznego i terminologicznego opierał się bowiem na ogólnej i zwyczajowej odmianie języka oraz pierwotnej konceptualizacji, por.:

Liczyłam, że ci ludzie zaczną mówić prawdę, bo są w ludziach wyrzuty sumienia, ale widocznie są ludzie i [...] bestie (Trzech oprawców 2013);

[...] **już z pierwszej linijki mojej skargi wiadomo, że dotyczy otrzymanych [...] faktur** wystawionych w moim imieniu przez komornika. Stwierdziłem, że [...] z powodu popełnionych błędów przy ich wypisywaniu, **są nic nie wartymi świstkami** (Zażalenie 2001).

Powyższe wypowiedzi potwierdzają, że nieprofesjonalni uczestnicy komunikacji nawet w sytuacjach oficjalnych posługują się powszechną (np. *liczyłam, że zaczną mówić prawdę*), a nawet kolokwialną (np. *są nic nie wartymi świstkami*) odmianą polszczyzny. Korzystają z narzędzi językowych, które są im najbliższe, natomiast próby używania nieprzyswojonych znaków wywoływały błędy w ich stosowaniu (np. *wystawionych w moim imieniu* [zamiast na *moje nazwisko*] *przez komornika*).

Z kolei kształtowanie komunikatu profesjonalisty miało co do zasady charakter wyspecyfikowanych terminów i aktów symbolicznych opierających się na wtórnej werbalizacji, por.:

[...] w Banku Millennium trwa **subskrypcja** [zapisy na] [...] Lokat Inwestycyjnych [...] (Wyciąg łączony 2017);

[...] po rozpatrzeniu z **urzędu** [na podstawie woli lub obowiązku organu państwowego] sprawy [...] orzekam [...] ustalić odszkodowanie za przejęcie z **mocy prawa** [niezależnie od woli człowieka; automatycznie, uzup. JK, PZ] [...] nieruchomości [...] (Decyzja 2017).

Podstawową różnicą praktyczną w wypadku analizowanych tekstów był dysonans wiedzy, z jaką przystępują do zidentyfikowania i zinterpretowania wypowiedzi współrozmówcy nieprofesjonalni i profesjonalni aktanci. Mówiąc o tym samym zjawisku, uczestnik nieprofesjonalny stosował przede wszystkim ogólną odmianę języka, a uczestnik profesjonalny dokonywał przetransponowania pojęć potocznych w specjalistyczne, które mogły nie istnieć w językowym obrazie świata odbiorcy. Należy zaznaczyć, że w tym typie komunikacji zmiana stosowanych jednostek werbalnych miała charakter procesu znaczącego, gdyż mogła realnie wpływać na zmianę statusu obiektu deskrypcji (matka vs. opiekun prawny; małoletni vs. młodociany itp.).

Pełne zrozumienie odmienności w pojmowaniu i opisywaniu świata przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych uczestników funkcjonalnego dyskursu zinstytucjonalizowanego wymagało zatem przybliżenia stosowanych przez nich sposobów ujmowania rzeczywistości.

4. NORMATYWNE PODSTAWY KONCEPTUALIZOWANIA RZECZYWISTOŚCI W KOMUNIKACJI INSTYTUCJONALNEJ

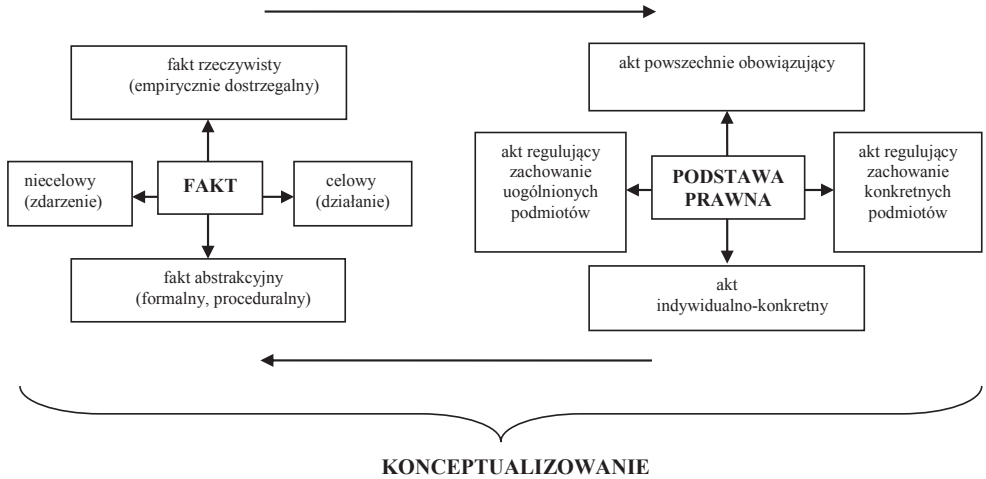
Opierając się na twierdzeniu M. Wojtak, która uzależniła bytowanie stylu funkcjonalnego od pragmatyki właściwej mu sfery komunikacyjnej (Wojtak 2004: 85–86), przyjęto, że „typ tekstu klasyfikowany jest przy uwzględnieniu kryterium dominacji jednej funkcji” (Dunin-Dudkowska 2010: 61). Z tej perspektywy podstawą kategoryzowania rzeczywistości w interakcji funkcjonalnej jest kryterium celu.

Ustalono, że istota komunikacji zinstytucjonalizowanej pozostawała w ścisłym związku z praktycznym i zrationalizowanym charakterem dyskursu. Działania (akcje, reakcje) oraz akty mowne włączane do interakcji funkcjonalnej posiadały status narzędzia wpływu na interlokutora i instrumentu kreującego realia faktyczne i prawne (formalne, proceduralne). Ramy dyskursu instytucjonalnego z jednej strony ograniczały strukturę relewantnej treści budującej pojęcia, kontekst i teksty, z drugiej – absorbowaly semantyczną indywidualność poszczególnych faktów (Kowalczyk 2017: 181). Konceptualizowanie rzeczywistości wymagało zatem świadomości stworzenia adekwatnej relacji między uogólnionymi normami prawnymi a faktycznym podmiotem, przedmiotem czy zdarzeniem, por.:

[...] należy uznać, że – wbrew stanowisku I. – **odwołanie** w niniejszej sprawie **zostało wniesione w terminie wynikającym z przepisu art. 182 ust 1 pkt 1 ustawy, brak było więc podstaw do odrzucenia odwołania na podstawie art. 189 ust. 2 pkt 3 ustawy** (Uzasadnienie 2017);
W pozostałym zakresie nie objętym treścią niniejszej Umowy **mają zastosowanie właściwe przepisy Prawa Pracy** (Umowa o pracę 2011).

Pierwszy przykład daje obraz relacji między faktami (złożenie odwołania), przepisami prawa (art. 189 ust. 2 pkt 3 ustawy) a skutecznością podejmowanych działań (brak podstaw do odrzucenia odwołania). Drugi przykład pokazuje, że konceptualizacja świata w tym wypadku obejmuje również przewidywanie stosunków potencjalnych – związanych z ewentualnymi zdarzeniami w przyszłości.

Ujmowanie świata na podstawie kryterium teleologicznego i prakseologicznego wymagało ponadto zachowania trwałości triady: prawnie relewantny fakt – podstawa prawna – konceptualizowanie rzeczywistości. Poniższy graf ilustruje sprzężone zwrotnie powiązania pomiędzy wszystkimi komponentami.

Ryc. 1 Normatywne podstawy konceptualizowania rzeczywistości w dyskursie instytucjonalnym

Konceptualizowanie rzeczywistości w obszarze dyskursu zinstytucjonalizowanego polegało przede wszystkim na wyodrębnieniu istoty idei funkcjonowania w państwowych strukturach zdeterminowanych normami prawnymi. Symboliczność i szczególny charakter owych idei przekładały się również na ich postacie werbalne. Deskrypcja w ramach komunikacji funkcjonalnej opierała się bowiem na spetryfikowanych formalnie i treściowo jednostkach (terminach ustawowych, doktrynalnych, jurysdykcyjnych, naukowych, specjalistycznych itd.), które jednocześnie wyznaczały prawne granice podmiotowych i przedmiotowych komponentów dyskursu, por.:

Informacja o przekroczeniu **rocznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe** (Informacja dla osoby ubezpieczonej 2017);

Na stronie <http://emonitoring.poczta-polska.pl> można sprawdzić status nadanej **przesyłki rejestrowanej** (Potwierdzenie nadania 2016);

[...] w chwili popełnienia przypisanego mu czynu ukończył 19 lat, natomiast w czasie orzekania w pierwszej instancji ukończył 20 lat, jest zatem oskarżony **sprawcą młodocianym** [...] (Wyrok 2016).

Efekty procesów dopasowywania werbalnego odpowiednika do konceptu będącego przedmiotem oglądu (deskrypcja) uzyskane przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych uczestników interakcji nie zawsze były zbieżne. To właśnie odmienne schematy kategoryzacji przyczyniły się do niejednorodności formalnej i treściowej sposobów ujmowania rzeczywistości.

5. DYCHOTOMIA W SPOSOBIE KONCEPTUALIZACJI I OPISU RZECZYWISTOŚCI PRZEZ PROFESJONALNYCH I NIEPROFESJONALNYCH INTERLOKUTORÓW

Sposób dokonywania opisu rzeczywistości i stanów wewnętrznych w ramach dyskursu instytucjonalnego podlegał rozwarstwieniu już na poziomie recepcji świata. Uczestnik nieprofesjonalny korzystał z narzędzi pierwotnie zinterioryzowanych i przyswojonych środowiskowo. Używał najbliższych (pierwotnych) instrumentów deskrypcji, a przedmiotem jego opisu była rzeczywistość faktyczna o nacechowaniu potocznym. Z kolei profesjonalny aktant, budując obraz podmiotów i przedmiotów, korzystał z narzędzi wtórnych, umożliwiających kreowanie rzeczywistości prawnej. Pojęcia ze sfery realnej przyporządkowywał do odpowiednio oznaczonych normatywnie (ustawowo) klas. Dokonywał uaktualnienia ich statusu poprzez świadomą ocenę własności, jakimi się charakteryzują, i kontekstu, w jakim funkcjonują. Konceptualizacja w tym wypadku opierała się na odniesieniu obiektów oglądu do założeń formalnych. Z powodu wskazanej niejednorodności dochodziło do rozszczepienia znaczenia desygnatów opisywanych przez obu interlokutorów, które przejawiało się w odmienności:

- a) podstaw kategoryzowania świata
  - zgodność z przekonaniem/światopoglądem/stereotypem vs. zgodność z przepisami aktów normatywnych, np.: *nieodpowiedzialne zachowanie – dopuszczenie się czynu zabronionego*;
- b) zakładanych celów i skutków
  - społecznie pożądane rezultaty vs. prawnie przewidziane rezultaty, np.: *założenie rodziny* (efekt osobisty) – *zawarcie związku małżeńskiego* (skutek prawny);
- c) sposobów budowania pojęć
  - koncepty uogólnione vs. koncepty wyspecyfikowane, np.: *kradzież – przywłaszczenie mienia o łącznej wartości 2000 zł; mieszkanie w bloku – mieszkanie w budynku wielorodzinnym*.

Rozszczepienie werbalne łączyło się z nietożsamością pojęciową. Synkretyzm konceptualny właściwy dla sfery potocznej stawał się barierą prawnej adekwatności na gruncie dyskursu zinstytucjonalizowanego, odgórnie zbudowanego na założeniach formalnych, odpowiedności proceduralnej i petryfikacji prawnie relewantnych kategorii.

5.1. Werbalizacja pierwotna jako efekt konceptualizacji zwyczajowej vs. werbalizacja wtórna jako efekt konceptualizacji sformalizowanej

W wyniku dokonanego oglądu ustalono, że na gruncie komunikacji instytucjonalnej, której aktantami są podmioty profesjonalne i nieprofesjonalne, kwalifikowanie obiektów nosi charakter procesu przyporządkowania desygnatom cech, których źródłem z jednej strony są generalne i abstrakcyjne normy prawne (konceptualizacja formalna), z drugiej – empiryczne lub oswojone kulturowo pojęcia (konceptualizacja zwyczajowa). W pierwszym wypadku sposób ujmowania świata przez interlokutorów wiązał się

z ustanowieniem odpowiedniej, przewidzianej prawnie kategorii. Werbalne wyabstrahowanie z realnych podmiotów, przedmiotów i zjawisk abstrakcyjnych statusów sprowadzało je do reifikowanych i wyspecyfikowanych komponentów interakcji (np. Jan Kowalski – wnioskodawca, pełnomocnik, prokurent, uposażony, oskarżyciel posiłkowy itd.). Z kolei konceptualizacja zwyczajowa opierała się przede wszystkim na stworzeniu bliskiej relacji pomiędzy określonym przedmiotem, osobą, zdarzeniem lub działaniem a ich społecznie ugruntowaną rolą społeczną (np. Jan Kowalski – lekarz, ojciec, mąż, sąsiad, znajomy, przyjaciel córki itd.). Wskazany dysonans był przede wszystkim wynikiem znajomości lub nieznanomości reguł dyskursu (adekwatnych zachowań językowych). To powodowało, że chociaż formalnie profesjonalni i nieprofesjonalni aktanci uczestniczyli w tym samym dyskursie, komunikacja odbywała się w asymetrycznych warunkach.

W celu pełnego wyjaśnienia omawianych zagadnień w tabeli zostały umieszczone przykłady ilustrujące odrębność powierzchniową i wewnętrzną werbalizacji zwyczajowych i sformalizowanych.

werbalizacja zwyczajowa (bliższa)	werbalizacja sformalizowana (dalsza)
człowiek/osoba/ mężczyzna	oskarżony; „Zażalenie oskarżonego nie zasługiwało na uwzględnienie” (Postanowienie 2013)
	obwiniony; „ Obwionemu w postępowaniu w sprawie o wykroczenie przysługują wymienione poniżej uprawnienia [...]” (Pouczenie)
	poszkodowany; „ Poszkodowany nie domagał się od sprawcy żadnych świadczeń” (Wyrok 2015)
pięćset plus	Program wsparcia dla rodziców „Rodzina 500 +”
	świadczenie pieniężne wypłacane ze środków programu „Rodzina 500 +”
PIT	Podatek dochodowy od osób fizycznych
	Zeznanie o wysokości osiągniętego dochodu (poniesionej straty) w roku podatkowym (PIT-37)
	Informacja o dochodach oraz pobranych zaliczkach na podatek dochodowy (PIT-11)
	Oświadczenie dla celów dokonania rocznego obliczenia podatku dochodowego od dochodu uzyskanego przez podatnika w roku podatkowym (PIT-12)
	Wniosek o zastosowanie opodatkowania w formie karty podatkowej (PIT-16)
	Deklaracja roczna o zryczałtowanym podatku dochodowym (PIT-8AR)

Tab. 1 Werbalizacja zwyczajowa i sformalizowana³

³ W tabeli umieszczono tylko część możliwych desygnatów mogących wchodzić w zakres znaczenia werbalizacji zwyczajowych przetransponowanych na język profesjonalny.

Zestawienie sposobów werbalizowania informacji w ramach analizowanego dyskursu umożliwiło ogląd nierównorzędności formalnej konceptualizacji pierwotnych i wtórnych. Konceptualizacja wtórna budowała inną rangę podmiotów i przedmiotów deskrypcji. Wyznaczała granice ich funkcjonalności i nadawała im określoną wartość prawną oraz procesową. Na gruncie komunikacji instytucjonalnej kategorialna dyskretność obiektów determinowała nie tylko ich przynależność do konkretnej klasy, ale także ustanawiała i konstytuowała ich znaczenie prawne. Powyższe rozważania stały się podstawą do stwierdzenia, że transpozycja jednostek zwyczajowych w jednostki wyspecyfikowane stanowiła pojęciową zmianę przedmiotów i podmiotów w obiekty i subiekty prawa, przez co nabywały one status prawnie znaczących funkcji.

6. ZAKOŃCZENIE

Konceptualizowanie rzeczywistości w ramach funkcjonalnego dyskursu zinstytucjonalizowanego odnosi się do umiejętności oddania istoty idei prawnej i połączenia jej z właściwą postacią werbalną. Szczególnie komunikacja oficjalna sprzyja aktom symbolicznym nadającym idei performatywny wymiar wyodrębnionych z kontinuum poznawczego konceptów.

Interakcja, w ramach aktu komunikacji, uczestników o różnym stopniu przygotowania merytorycznego i praktycznego powoduje zderzenie dwóch odrębnych obrazów świata i odmiennych sposobów ich kształtowania. Zestawienie różnic formalnych i faktycznych pozwoliło wskazać jakościowe nierówności między kategoryzowaniem rzeczywistości przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych aktantów funkcjonalnego dyskursu zinstytucjonalizowanego. Nieprofesjonalni uczestnicy dyskursu korzystali przede wszystkim z intuicyjnych instrumentów opisu. Ujmowali obiekt deskrypcji w sposób podmiotowy, zwyczajowy lub/i emocjonalny, por.:

Przepisy prawa są tak bardzo niejasne, że ja, jako obywatel z wyższym wykształceniem, mam wielkie trudności, żeby się w tym połąpać (Rozprawa 2012).

Z kolei osoby z przygotowaniem specjalistycznym wykorzystywały nomenklaturę właściwą dla konkretnej dziedziny, dokonywały przejścia z poziomu normy ogólnej na poziom normy zawodowej, korzystając ze spetryfikowanych tekstowo i treściowo jednostek (wzorców wypowiedzi/formularzy), por.:

Osoba zainteresowana i pracodawca otrzymujący zaświadczenie lekarskie – w przypadku zastrzeżeń co do treści tego zaświadczenia – może wystąpić, w ciągu 7 dni od daty otrzymania zaświadczenia, z wnioskiem o ponowne badanie lekarskie i wydanie zaświadczenia do wojewódzkiego ośrodka medycyny pracy, a w przypadku gdy zaświadczenie zostało wydane w wojewódzkim ośrodku pracy – do jednostki badawczo-rozwojowej w dziedzinie medycyny pracy (Zaświadczenie lekarskie 2011).

Z perspektywy ontologicznej niepokrywanie się procesów recepcji rzeczywistości jest niekompatybilnością obrazów świata. Z punktu widzenia sposobu działania – dysonansem kompetencyjnym. Interakcje o charakterze zinstytucjonalizowanym tworzą płaszczyznę kontrastów między zawodową sprawnością urzędników a intuicyjnym działaniem obywateli, budując wielowarstwową stylistycznie, terminologicznie i konceptualnie sferę organizowania życia społecznego. Ta pragmatyczna złożoność przekłada się na asymetryczność w sposobach werbalizowania i rozumienia tych samych pojęć oraz zjawisk przez profesjonalnych i nieprofesjonalnych uczestników oficjalnego, zinstytucjonalizowanego dyskursu.

BIBLIOGRAFIA

- Anusiewicz J. 1999: Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku, [w:] Bartmiński J. (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 261–289.
- Austin J.L. 1993: Jak działać słowami, [w:] *Mówienie i poznawanie: rozprawy i wykłady filozoficzne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 543–729.
- Bartmiński J. 2007: *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bielecka-Prus J. 2012: Problem kontekstu w teoriach komunikowania społecznego, *Studia socjologiczne* 1(204), 19–37.
- Bielecka-Prus J. 2015: Problem kontekstu społecznego w analizie dyskursu, [w:] Kiklewicz A., Uwanowa-Szmygowa I. (red.), *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*, Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 101–109.
- Czachur W. 2011: Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji, *Tekst i Dyskurs – Text Und Discurs* 4, 79–97.
- Dunin-Dudkowska A. 2010: *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kopińska M. 2009: Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata, *Mundu bat begirada anitz Un Mundo muchas miradas* (2), 53–76.
- Kowalczyk J. 2017: *Pragmatyka komunikacji urząd – obywatel*, Kraków: Libron.
- Lakoff G., Johnson M. 1988: *Metafory w naszym życiu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Moscovici S. 2001: *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, New York: New York University Press.
- Witosz B. 2012: Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym, *Oblicza komunikacji* 5, 61–76.
- Wojtak M. 2004: W kręgu stylistycznych paradoksów – uwagi o stylu tekstów użytkowych, *Stile*, t. 3, 85–96.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Decyzja Wojewody Świętokrzyskiego z dn. 27.07.2017 r., Kielce, znak SPN.IX.7570.407.2017.
- Deklaracja roczna o zryczałtowanym podatku dochodowym, 2016, formularz, *PIT-8AR*.
- Informacja dla osoby ubezpieczonej – ZUS, 2017, Kielce.
- Informacja o dochodach oraz pobranych zaliczkach na podatek dochodowy, 2016, formularz, *PIT-11*.
- Oświadczenie dla celów dokonania rocznego obliczenia podatku dochodowego od dochodu uzyskanego przez podatnika w roku podatkowym, 2016, formularz, *PIT-12*.
- Postanowienie Sądu Okręgowego we Wrocławiu* z dn. 04.03.2013 r., sygn. akt IV Kz 65/13.
- Potwierdzenie nadania przesyłki poleconej, Poczta Polska, formularz, 2016.
- Pouczenie o uprawnieniach i obowiązkach obwinionego w postępowaniu w sprawie o wykroczenie, formularz, 2015.
- Rodzina500plus.gov.pl [30.09.2017].
- Rozprawa 13.01.2012, [w:] *YouTube*, 16.01.2012, <<https://www.youtube.com/watch?v=hWakCR7Elug>> [30.09.2017].
- Trzech oprawców Choińskiego spędzi w więzieniu resztę życia, pozostali – długie lata 2013, [w:] *Mylomza.pl*, 29.01.2013, <<http://www.mylomza.pl/home/lomza/item/3773-sąd.html>> [27.09.2017].
- Umowa o pracę na czas określony z dn. 17.10.2011 r., Raiffeisen Bank Polska S.A., Warszawa.
- Uzasadnienie do Postanowienia Sądu Okręgowego w Łodzi* z dn. 14.02.2017 r., sygn. akt III Ca 1725/16.
- Wniosek o zastosowanie opodatkowania w formie karty podatkowej, 2016, formularz, *PIT-16*.
- Wyciąg łączony* z dn. 31.07.2017, Millennium Bank, Warszawa, nr 7/2017.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach* z dn. 01.12.2016 r., sygn. akt II AKa 446/16.
- Wyrok Sądu Rejonowego Wrocław Śródmieście* z dn. 14.04.2015 r., sygn. akt I C 1922/14.
- Zaświadczenie lekarskie* z dn. 12.10. 2011 r., Centrum Medyczne Omega, Kielce.
- Zażalenie* z dn. 03.03.2001 r., Sanok, sygn. akt I Co 226/00, [w:] *Aferyprawa.eu*, <<http://www.aferyprawa.eu/content/olsz.zaz.226.na16.02.01z03.03.01.gif>> [28.09.2017].
- Zeznanie o wysokości osiągniętego dochodu (poniesionej straty) w roku podatkowym, 2016, formularz, *PIT-37*.

ABSTRACT

Conceptualization of reality in institutionalized functional discourses

Keywords: functional discourse, institutional discourse, conceptualization, verbalization, linguistic representation of the world.

The article explores ways of describing reality by professional and non-professional interlocutors within the framework of institutionalized functional discourse. The motivation for analysis was the observation of dichotomies of linguistic representation of the world of professionals and ordinary participants of interaction. The aim of the article was to indicate and characterize the differences in the ways of perceiving and describing reality among participants in institutional discourse. As a result of the analysis of lexical units and verbal sequences used in speech, it has been proven that the functionality of institutional discourse is based on transposing primary concepts into specialized concepts. In the process of transposition, the meanings and statuses of subjects and objects of discourse are reconstructed. The methodological basis for the analysis was the pragmatism and praxeological paradigm of efficient action.